

УДК 821.161.2Шевченко.09:378.4(477.74-21)

Д. В. Заболотна,

бібліотекар Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел. (0482) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО В ОДЕСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Доповідь присвячена історії вивчення життя та творчості Тараса Григоровича Шевченка науковцями Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вперше подана характеристика основних історичних етапів шевченкознавчих студій вчених від початку ХХ ст. до новітніх розвідок.

Ключові слова: шевченкознавство, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Цьогорічною визначною культурною подією загальнодержавного масштабу стало святкування ювілею з дня народження Тараса Григоровича Шевченка. На пошану Кобзареві Науковою бібліотекою було реалізовано масштабний проект «У просторі Шевченкової творчості: завжди сучасний Кобзар».

Темою доповіді став лише один із розділів виставки, адже такий ювілей – чудова можливість осмислення і систематизування наукових пошуків видатних шевченкознавців – вчених Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за його майже 150-літню історію. Досі дана тема мала лише оглядовий характер в рамках розглядання загальної історії окремих мовознавчих та літературознавчих студій університетських вчених. Історичний аналіз шевченкознавчих студій вчених Одеського національного університету імені І. І. Мечникова базується на історичних етапах розвитку самого університету – Новоросійський університет, Інститут народної освіти, Одеський державний університет та Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

Отже, перший період – Новоросійський університет. Звісно, творчість Кобзаря за його життя та декілька десятиліть потому не була включена до навчальної програми університетів в силу політичних та історичних причин. Та окремі вчені історико-філологічного факультету Новоросійського університету слідували за розвитком української культури, друкуючи на сторінках одеської періодики перші шевченкознавчі розвідки.

Першопрохідцями стають вчені-історики Новоросійського університету, які розглядають окремі біографічні відомості (зокрема, безпосередні контакти з

революційними та просвітницькими діячами) та аналізують значення творчості Тараса Григоровича. Так, у 1900 р. у виданні «Южно-русский альманах» була опублікована стаття знаного історика Олексія Івановича Маркевича «Несколько слов о значении поэзии Т. Г. Шевченко».

Під час російської революції 1905-1907 рр. у Новоросійському університеті поживляються українознавчі дослідження. У жовтні 1905 р. члени української «Громади» в Одесі організували товариство «Просвіта», в якій активну участь приймали й деякі професори університету – Володимир Лазурський, Володимир Мочульський, Борис Ляпунов та багато інших [7].

У 1906 р. на кафедрі російської історії 28-річний приват-доцент Олександр Сергійович Грушевський (брат відомого Михайла Грушевського) почав читати лекції з української минувшини. Невдовзі, крім курсу історії України, він узяв на себе ще й курс нової – від Івана Котляревського до Івана Франка й Лесі Українки – української літератури, в рамках якої вперше в Новоросійському університеті почала вивчатися творчість Т. Г. Шевченка. Олександр Сергійович цікавився взаєминами Тараса Григоровича і драматурга Якова Кухаренка, віршами Кобзаря, написаними в казематі, писав про Т. Шевченка в колі Кирило-мефодіївців і петербурзьких українців. Підсумком цих студій стала книжка «Життя і творчість Т. Г. Шевченка», випущена в Києві у 1911 р. [4, с. 96].

У 1920 р. на базі розформованого Новоросійського університету створюється Інститут народної освіти (ІНО), якому були передані кабінети та навчально-допоміжні установи колишнього історико-філологічного факультету. Так починається другий історичний етап шевченкознавчих розвідок вчених [6].

Першість та левову частку шевченкознавчих розвідок тут і надалі тримають вчені-історики.

Так, за ініціативи Михайла Івановича Гордієвського було видано «Вінок Шевченкові. Українському селянству та робітництву про його поета» (Одеса, 1920), до якого увійшла стаття Михайла Івановича «Шевченко і соціалізм». Вчений був випускником історико-філологічного факультету Новоросійського університету, учнем Миколи Миколайовича Ланге, доцентом кафедри філософії Новоросійського університету, професором ІНО, де він викладав дисципліни педагогічного профілю; згодом перший завідувач кафедри стародавнього світу Одеського державного університету (1933-1938). Він також брав активну участь і в громадському житті міста. Будучи членом Одеського наукового товариства (ОНТ), що діяло в рамках Всеукраїнської

Академії Наук, під керівництвом М. Гордієвського було організовано читання лекцій пам'яті Т. Г. Шевченка та інших діячів української та світової культури [5].

У переліку цих прізвищ істориків ІНО слід, звісно, згадати і Михайла Єлисейовича Слабченка. Більшість шевченківських розвідок цього вченого було надруковано в періодичній пресі: «Шевченко й декабристи» (1919), «Риси сеймового укладу на Україні: по «Кобзарю» (1918); «До історії відношень між П. О. Кулішем та Т. Г. Шевченком» (1909); «До нового видання «Кобзаря» (1919); «Впливи месіанства на Шевченка» (1919) та ін. На сторінках газет М. Слабченко багато уваги приділяв ролі Т. Г. Шевченка у формуванні української національної ідеї та його впливові на демократичну українську інтелігенцію. Ставлячи Шевченка в один ряд з такими мислителями, як В. Шекспір, Ж.-Ж. Руссо, М. Слабченко вважав за необхідне заснувати в Наддніпрянській Україні наукове товариство, яке б займалося виключно студіюванням творчості Шевченка. Поважно ставився він до Львівського товариства імені Шевченка. Регулярно в пресі друкуючи огляди та рецензії його «Записок» [1].

У період ІНО з'являються і розвідки філологів про Тараса Григоровича Шевченка. З 1920 р. починає викладати українську літературу в ІНО Андрій Васильович Музичка (1886-1966), якому належить стаття «Уривок із розвідки «Тарас Шевченко й Роберт Бернс» (1922). Андрій Васильович, більш відомий своїми розвідками про творчість Лесі Українки, у 1930-х р. був репресований і вивезений з України. З цих пір викладав російську літературу та літературу народів СРСР в Уфі. У 1937 р. він повернувся з Уфи, працює в фондах нашої Наукової бібліотеки над вивченням творчості Т. Г. Шевченка.

Викладачами ІНО ставали і колишні професори Новоросійського університету та Одеських вищих жіночих курсів. Зокрема, одним із таких вчених став Володимир Федорович Лазурський, який викладав історію зарубіжних літератур у Новоросійському університеті, а вже в ІНО, будучи викладачем кафедри всесвітньої літератури, читав курс української культури та присвячував свої розвідки компаративістичним дослідженням спадщини Т. Шевченка з європейськими класиками. Так, за часів його викладання в ІНО були написані статті «Шевченком ли написан «Назар Стодоля»?» (1921), «Шевченко і Л. Толстой» (1929). Окрім цього, Володимир Лазурський в Одесі був організатором шевченківських вечорів та відзначання шевченківських ювілеїв [4].

З 1926 р. професором ІНО стає молодий вчений Кость Копержинський. Він читав курси революційного руху, етнології, історії української мови та літератури. Протягом 1926-1928 рр. К. Копержинський завідував українським відділом (кабінетом) Центральної наукової бібліотеки і викладав українську мову та українознавство на численних

педагогічних курсах, в гуртках українізації для викладачів і співробітників вузів Одеси. У праці «Бібліографічні уваги до історії української книги в Одесі 80-90-х років XIX ст.» (1927) на основі докладного вивчення архівних джерел, подає історію української книги в Одесі наприкінці XIX ст. та наводить перелік заборонених царською цензурою рукописів за 1879-1912 рр., серед яких такі видання Шевченкових творів, як «Катерина» (1888, 1889, 1893), «Княжна» (1889), «Москалева криниця» (1889), «Назар Стодоля» (1889), а також заборонений цензурою до друку твір «Гайдаки» (1897) [8].

У 1930 р. ІНО був реорганізований, на його базі створено три інститути: Інститут соціального виховання, Інститут професійної освіти та Фізико-хіміко-математичний інститут. У перших двох із них функціонували літературно-лінгвістичні факультети, де здійснювалась підготовка філологів, а отже продовжувалось вивчення творчості Кобзаря.

З відновленням Одеського державного університету у 1933 р. постала робота з поступовим поверненням усіх класичних факультетів. Так настає третій етап в історії університету та шевченківських студій зокрема, який за фактичним матеріалом можна вважати класичним, бо саме цьому періоду належить лівова частка шевченкознавчих досліджень. Це пояснюється тим, що вже за цих часів вивчення творчості та відзначення ювілеїв Шевченка набуває загальнодержавних масштабів.

Першим рокам існування Одеського державного університету належать розвідки історика Івана Івановича Погорілого, які були надруковані в основному у газеті «Чорноморська комуна» та присвячені Т. Г. Шевченку та питанням краєзнавства. І. І. Погорілий – перший завідувач кафедри історії УРСР у відновленому ОДУ. Гідна уваги і робота ще одного історика цієї кафедри – В. Т. Горбатюка «Історичні погляди великого революціонера демократа Т. Г. Шевченка. Кирило-Мефодіївське братство» (1939 р.).

У 1937 р. відкрито філологічний факультет, при якому функціонувала кафедра української мови, а за два роки була додана й кафедра української літератури. Викладачі новоствореної кафедри одразу стали провідними діячами в літературно-громадському житті міста.

1939 р. – це рік святкування 125-річчя Т. Г. Шевченка, у зв'язку з чим на філологічному факультеті ОДУ було створено ювілейний шевченківський комітет у складі 16 чоловік, який очолив проректор з навчальної роботи професор Микола Панасович Савчук. Комітет для кращого ознайомлення з новими матеріалами про життя і творчість Т. Г. Шевченка надіслав у наукове відрядження студентів історичного факультету Я. С. Пархоменка, Л. П. Носенка та І. Л. Болясного. Студенти у Києві відвідали голову ювілейного шевченківського комітету О. С. Корнійчука, побували в

шевченківських музеях, відвідали місце поховання у Каневі та рідну Шевченку Кирилівку, у якій знайшли правнучку Тараса Григоровича – Олександру Тимофіївну Шевченко, яка згодом стала студентом філологічного факультету Одеського державного університету. За матеріалами відрядження в Одесі проводились лекції та виступи, консультації та рекомендації щодо проведення шевченківських днів.

Та святкування ювілею почалося ще у 1938 р., коли 13 грудня одеський обласний радіокомітет в рамках святкування 125-річчя Т. Г. Шевченка організував радіопередачу з актового залу університету «За що ми любимо Тараса Григоровича Шевченка?» Радіопередача розпочалась зі змістовної доповіді декана філологічного факультету професора Р. М. Волкова. Вперше виступила тоді і сама правнучка Тараса Григоровича – Олександра. Радіопередача супроводжувалась виконанням пісень на шевченківські тексти хоровою капелюю університету [2, с. 295].

Викладачі, аспіранти та студенти приймали активну участь у шевченківських вечорах, де зачитувались доповіді. На філологічному факультеті діяв спеціальний шевченківський гурток, де свої лекції читав Р. М. Волков, аспіранти Б. Р. Хуторецька та А. В. Недзвідський. Університетські шевченкознавці не стояли осторонь й загальноміських заходів: Мефодій Гурович Устенко та Роман Михайлович Волков читали відкриті літературні лекції шевченківського спрямування.

За такої підтримки й організації, а також за матеріалами доповідей на світ з'являється збірка «Великий поет-революціонер» (1939), авторами якої виступили як вчені філологи, так й інші зацікавлені творчістю Кобзаря: А. В. Недзвідський, П. О. Потапов, Б. В. Варнеке, М. П. Савчук. У виданні містилася ще й стаття Олександри Шевченко – правнучки Тараса Григоровича – «Мій великий прадід».

Міститься у виданні і звіт бібліографа Наукової бібліотеки А. Мілової щодо великої тематичної шевченківської виставки, яка складалася з-понад 400 книжок, розташованих на 24 вітринах та виставкових стендах [2, с. 293].

«На шостий день Великої Вітчизняної війни», як загадував сам автор, у червні 1941 р. в Одеському державному університеті відбувся захист першої дисертації з історії української літератури у нашому університеті, яка була присвячена творчості Тараса Григоровича – це праця Андрія Володимировича Недзвідського «Шевченко і російська революційна демократія 50-60-х років XIX сторіччя».

Вже у післявоєнні роки у 1946 р. була захищена друга кандидатська дисертація з шевченкознавства – Віталія Зіновійовича Несторенка «Балада Шевченка: еволюція жанру, генеза, поетика». Пізніше, у 1954 р., про поезію Шевченкового періоду заслання

дисертацію при ОДУ захистив аспірант Ф. Т. Ващук, а у 1964 р. – аспірантка Р. Ф. Маркушевська.

Починаючи з 50-х рр. вивчення творчості Шевченка стає провідною ланкою наукового життя кафедри української літератури. У 1950 р. Андрій Недзвідський виступив на сторінках «Літературної газети», висловивши пропозицію проведення в Києві щорічних республіканських наукових конференцій. Так, з легкої руки нашого вченого, вона була підтримана шевченкознавцями України, і такі конференції стали щорічними. Згодом з республіканських вони стали всесоюзними. Перша наукова шевченківська конференція відбулася у Києві 21-23 квітня 1952 р., єдиним доповідачем від Одеського державного університету виступив сам Андрій Володимирович Недзвідський – «Шевченко і Марко Вовчок». Слід зазначити, що А. В. Недзвідський був доповідачем та учасником близько десятка шевченківських конференцій.

Вагомим внеском шевченкознавців 1960-х років стала книга видавництва Київського університету «Тарас Григорович Шевченко: біографія» – систематизована біографія Кобзаря, укладена викладачами кафедри української літератури. Видання виявилось таким вдалим, що розійшлося 15 000 тис. накладом. І у 1963 р. вже напередодні святкування 150-річчя з дня народження поета виходить друге видання цієї колективної монографії. Робота над виданням здійснювалась за ініціативою і під керівництвом передчасно померлого доцента Віталія Зіновійовича Несторенка, відповідальним редактором виступив Григорій Андрійович В'язовський [3].

У цей же період ведеться і дослідження Шевченкової спадщини з погляду мовознавців. В першу чергу це розвідки доцента кафедри української мови Артема Амвросійовича Москаленка, який цікавився правописними нормами мови Тараса Шевченка.

1964 рік – це 150-а річниця з дня народження Тараса Григоровича. Зі святкового номеру університетської газети «За наукові кадри» від 8 лютого 1964 р. дізнаємось, що ювілейний шевченківський комітет ОДУ організував виступ викладачів та студентів старших курсів з лекціями і бесідами на шевченківську тематику на підприємствах, установах та колгоспах області. Організовані шевченківські читання на Одеському заводі імені Січневого повстання. На базі філологічного факультету на громадських засадах створюється шевченківський кабінет, керівником якого є П. Маркушевський. Ювілейний комітет також організував перегляд та обговорення шевченківських кінокартин та вистав; в одному з районів області провів вечір, присвячений великому Кобзарю, на якому виступив університетський ансамбль бандуристів зі спеціальною програмою.

Не стояла осторонь шевченківської творчості і Наукова бібліотека. На загальній хвилі видань до шевченкового ювілею у 1964 р. було видано бібліографічний покажчик «Т. Г. Шевченко на сторінках одеської періодичної преси», укладачем якого стала головний бібліограф Євгенія Максимівна Зенькова, а редактором доцент Іван Михайлович Дузь. Покажчик охоплює матеріали з 1869 р. (першої розвідки в одеській пресі, присвяченій Т. Г. Шевченку) до 1964 р. Укладачі *de visu* переглянули журнали, збірники, видані в Одесі: «Южные записки», «Южно-русский альманах», «Записки Новороссийского университета», «Праці Одеського державного університету», «Літературно Одеса»; та місцеві газети – «Одесский вестник», «Новороссийский телеграф», «Правда», «Известия», «Одесский литок», «Одесские новости», «Знамя коммунизма», «Чорноморська комуна». Результатом відбору став покажчик на 464 позиції.

9-10 травня 1966 року в Одесі відбулася XV наукова шевченківська конференція, скликана Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР та Одеським державним університетом ім. І. І. Мечникова. Поряд із доповідями знаних столичних шевченкознавців (Є. Кирилюка, Є. Шабліовського, П. Жура) стояли і доповіді наших викладачів з різних аспектів вивчення Шевченкової творчості. Це розвідки П. Ю. Данилка, А. А. Москаленка, С. П. Бевзенка, А. В. Недзвідського, Є. Савельєвої (редактора Наукової бібліотеки ОДУ). За результатами конференції провідним учасникам були вручені ювілейні медалі до 100-річчя Одеського університету [3].

На хвилі популяризації творчості Т. Шевченка на такому загальнодержавному рівні, вивчення різних аспектів творчості Тараса Григоровича ведеться науковцями різних кафедр та факультетів Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Зокрема, розвідки з шевченкознавства належать русистам Петру Йосиповичу Потапову та Миколі Васильовичу Павлюку, історику Анатолію Діомидовичу Бачинському та багатьом іншими науковцями.

У 80-х роках, безперечно, гідні уваги дослідження Анатолія Андрійовича Жаборюка «Мистецтво живопису і графіки на Україні в першій половині і середині ХІХ століття» (1983) та статті й монографія вже новітнього часу «Малярська творчість Тараса Шевченка» (2000).

З кінця вісімдесятих років кафедра української літератури, очолювана Є. М. Прісовським, працювала над новою комплексною темою – «Творчість Т. Г. Шевченка і загальнолюдські ідеали». У квітні 1989 р. в Одеському університеті проведено обласну міжвузівську науково-теоретичну конференцію, присвячену 175-річчю

з дня народження Т. Шевченка «Т. Г. Шевченко і загальнолюдські ідеали». Організаторами та ініціаторами конференції виступили Євген Миколайович Прісовський та Іван Михайлович Дузь.

У 1994 р. світ побачила книжка літературознавчих нарисів Івана Михайловича Дузя «Шевченко і Одеса», в якій вчений розповів про зв'язки Т. Г. Шевченка з друзями і знайомими, що проживали в Одесі, про поширення його творчості у нашому причорноморському місті та відзначення його ювілеїв. Дається мистецька та наукова характеристика шевченкіани одеських вчених, письменників, художників, композиторів, театральних діячів.

В наш час наукове вивчення спадщини Т. Шевченка продовжує нове покоління вчених. Серед новітніх студій – перша докторська дисертація шевченківської тематики у нашому університеті Тетяни Северинівни Мейзерської «Проблеми індивідуальної міфології: Т. Шевченко – Леся Українка» (1997) та дві її монографії «Слово Шевченка : міф, метафора, історія» (1996) та «Проблеми індивідуальної міфології : міфотворчість Шевченка» (1997).

Підсумовуючи наукову діяльність кафедри, у 2004 р. виходить збірка «З його духа печаттю...: шевченкознавчі студії», відповідальним редактором якої виступив Є. М. Прісовський. Вихід цієї збірки ознаменував вже початок четвертого етапу шевченкознавчих досліджень у нашому університеті. У збірці вчені кафедри української літератури висвітлили проблеми внутрішньої свободи, діалектичної єдності національно-патріотичного й загальнолюдського начал, морально-етичної наповненості творчості Т. Шевченка, зв'язки його творчості з європейськими літературами.

І в XXI столітті вчені-шевченкознавці продовжують відкривати нові сторінки Шевченкової творчості для сучасників. Сьогодні шевченкознавчі дослідження на кафедрі української літератури очолює завідувача кафедри Оксана Григорівна Шупта-В'язовська, колом наукових зацікавлень якої є хронотопічність художнього мислення Т. Г. Шевченка. Шевченкознавчі студії належать також О. Є. Ткачук, Т. Л. Стояновій, Л. Б. Мостовій, В. Г. Полтавчуку та багатьом іншим викладачам не лише кафедри української літератури, а й викладачам інших факультетів та кафедр університету.

Отже, наукові здобутки університетських шевченкознавців набули широкого визнання громадськості та офіційних установ. Так, до «Шевченківського словника» (1964) занесені прізвища багатьох одеських вчених – Г. А. В'язовського, І. М. Дузя, М. О. Левченка, П. Т. Маркушевського, А. В. Недзвідського. А вже сучасні дослідники

продовжують гортати сторінки неосяжної творчості великого українського митця світового рівня.

Список використаної літератури:

1. Академік Михайло Єлисейович Слабченко : наукова спадщина і життєвий шлях : зб. ст. / ред. кол.: А. Д. Бачинський, В. П. Ващенко, А. С. Гриськов [та ін.]. – Одеса, 1995. – 124 с.
2. Великий поет-революціонер : науково-літературний збірник Одеського державного університету, присвячений 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, 1814-1939 / ред. кол.: М. О. Савчук, Р. М. Волков, А. В. Недзвідський [та ін.]. – Одеса, 1939. – 299 с.
3. Данилко П. Ю. Шевченкознавство в Одесі / П. Ю. Данилко // Південь України – Одеса : Четвертий міжнародний конгрес україністів (м. Одеса, 26-29 серпня 1999 р.) : доп. і повідомлення. – Одеса, 1999. – С. 243-249.
4. Зленко Г. Лицарі досвітніх вогнів : тридцять три портрети діячів Одеської «Просвіти» 1905-1909 років / Г. Зленко. – Одеса : Астропринт, 2005. – 250 с.
5. Левченко В. Забуте ім'я : [М. Гордієвський] (за матеріалами фондів ДАОО та архівно-слідчих справ № 1056-п, 25243-п архіву УСБУ в Одеській області) / В. Левченко, Е. Петровський // Реабілітовані історією. Одеська область. Кн. 1 / упоряд.: Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса, 2010. – С. 631-639.
6. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920-1930 рр.) : позитивний досвід невдалого експерименту / В. В. Левченко. – Одеса, 2010. – 427 с.
7. Нагірняк О. Українознавчі дослідження у Новоросійському університеті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Нагірняк // Пам'ять століть. – 2004. – № 6. – С. 62-85.
8. Савенок Л. А. Кость Копержинський і Одеса (до 100-річчя від дня народження вченого-славіста) / Л. А. Савенок // Одесі – 200 : матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста (6-8 вересня 1994 р.) : тези доп. – Одеса, 1994. – Ч. 2. – С. 30-32.

Д. В. Заболотная,

библиотекарь Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одеса, 65082, Украина

тел. (0482) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

ШЕВЧЕНКОВЕДЕНИЕ В ОДЕССКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА

Доклад посвящён истории изучения жизни и творчества Тараса Григорьевича Шевченко учеными Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. Впервые дана характеристика основных исторических этапов шевченковедческих студий ученых с начала ХХ ст. до современных исследований.

Ключевые слова: шевченковедение, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

D. V. Zabolotna,

Chief Bibliographer

Scientific Library of the

Odesa I. I. Mechnikov National University

24, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine

Tel. (0482) 34 77 89;
e-mail: library@onu.edu.ua

SHEVCHENKO STUDIES IN ODESA I. I. MECHNIKON NATIONAL UNIVERSITY: HISTORICAL RETROSPECTIVE

The report focuses on the study of the history of the life and work of Taras Shevchenko scientists Odessa University. Were first described the basic historical stages of Shevchenko research of scientists from the beginning of the 20th century to modern research.

Keywords: Shevchenko, Odesa I. I. Mechnikov National University

References

- [1] *Akademik Mykhailo Yelyseiiovych Slabchenko: naukova spadshchyna i zhyttievyi shliakh* [*Academician Mikhail Yelyseyovych Slabchenko: scientific heritage and way of life*]. Odesa, 1995, 124 p.
- [2] *Velykyi poet-revoliutsioner: naukovu-literaturnyi zbirnyk Odeskoho derzhavnoho universytetu, prysviachenyi 125-richchiiu z dnia narodzhennia T. H. Shevchenka, 1814-1939* [*The great revolutionary poet: scientific and literary collection of Odessa State University, dedicated to the 125th anniversary of Taras Shevchenko, 1814-1939*]. Odesa, 1939, 299 p.
- [3] Danylko P. Yu. Shevchenkoznavstvo v Odesi [Shevchenko studies in Odessa]. *Pivden Ukrainy – Odesa : Chetvertyi mizhnarodnyi konhres ukrainistiv (m. Odesa, 26-29 serpnia 1999 r.)* [*South Ukraine – Odessa: Fourth International Congress of Ukrainian (Odessa, 26-29 August, 1999)*]. Odesa, 1999, pp. 243-249.
- [4] Duz I. Try kola svavillia : A. V. Muzychka [Three circles tyranny: AV Muzychka]. Odeskyi universytet. 1994, 22 June (no. 11-12), pp. 3.
- [5] Zbirnyk prats XV naukovo shevchenkivskoi konferentsii (9-10 bereznia 1966) [Proceedings of XV Shevchenko Scientific Conference (9-10 March, 1966)]. Kyiv, 1968, 406 p.
- [6] Zlenko H. Lytsari dosvitnikh vohniv : trydtsiat try portrety diiachiv Odeskoi «Prosvity» 1905-1909 rokiv [Knights of morning lights: thirty-three portraits of figures Odessa “Enlightenment” 1905-1909 years]. Odesa, 2005, 250 p.
- [7] Levchenko V. V. Istoriiia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920-1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu [History of the Odessa Institute of Education (1920-1930):. Positive experience of unsuccessful experiment]. Odesa, 2010, 427 p.
- [8] Muzychko O. Ye. Shevchenkivske sviato v Odesi 1920 roku: peremozhnyi akord ukraïnskoi revoliutsiiim [Shevchenko holiday in Odessa in 1920: the winning chord of Ukrainian Revolution]. Yugo-Zapad. Odessika, 2012, vol. 13, pp. 185-208.
- [9] Nahirniak O. Ukrainoznavchi doslidzhennia u Novorosiiskomu universyteti naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Ukrainian studies research in Novorossiysk University in the late XIX – early XX century]. *Pamiat stolit*, 2004, no. 6, pp. 62-85.